

населення переважно не схильне надавати фондам великої ваги у вирішенні соціальних проблем в регіоні та на місцях та довіряти фондам у їх здатності доцільно реалізовувати благодійні кошти. Багато хто дійсно вважає, що фонди створюються для відмивання грошей та ухилення від податків. У думках громадян глибоко укорінені уявлення про те, що всі гроші зосереджені в столиці, отже немає жодної можливості одержати кошти, достатні для того, щоб на місцевому рівні вирішити ті або інші соціальні проблеми. Значна частина людей не вірить в те, що діяльність благодійних фондів може бути ефективною. Вони вважають, що тільки держава здатна розв'язати всі проблеми, а значить треба сподіватися тільки на державу або на самих себе, а не створювати неефективні організації.

Інтерв'ю з представниками регіонального середнього і малого бізнесу показали, що багато хто з них зацікавлений в створенні благодійної структури, яка б акумулювала ресурси, одержані від різних донорів з метою спрямування їх на реалізацію конкретних соціальних проектів. Вони згодні співробітничати з державою та благодійними фондами, які візьмуть на себе роботу щодо створення системи такого співробітництва, якщо буде забезпечена прозорість у розподілі та витрачання коштів та привернена увага ЗМІ до реалізованих проектів.

Разом з тим, можливості участі місцевого бізнесу в благодійності обмежуються, зокрема, поширеною практикою адресної допомоги, що характеризується учасниками опитування як найбільш ефективна та прозора та відсутністю досвіду та обмеженістю форм взаємодії з благодійними структурами. Підприємці, власники та керівники вважають доцільною підтримку благодійності з боку муніципалітетів і місцевих адміністрацій, але, на їхню думку, близькість представників влади негативно впливає на рівень довіри населення до благодійних фондів.

Позиція самих представників місцевих органів влади і самоврядування до благодійності виявилася суперечливою. Значна частина урядовців на місцях сприймають благодійні організації як структури, що дублюють функції держави щодо соціальної підтримки населення та претендують на розподіл коштів, які держава може розподіляти і без сторонньої допомоги. В благодійних та інших некомерційних структурах вони переважно вбачають конкурентів, а не рівноправних партнерів, які могли б надавати допомогу органам державного управління та місцевого самоврядування в створенні ефективної системи підтримки соціальних проектів.

Зацікавленість у створенні системи взаємодії благодійників та місцевої влади виявили ті учасники опитування, що вже мали досвід благодійної допомоги як благоотримувачі. Вони висловили надію, що держава зможе привертати кошти підприємництва у благодійні фонди, що візьмуть участь у реалізації соціальних проектів у тих сферах, для упорядкування яких у державних органах, мерії та соціальних служб ніколи не вистачає коштів, часу, людей, обладнання тощо. Водночас, представники місцевих органів влади, навіть доброзичливо налаштовані до благодійних та інших некомерційних структур, із сумнівом поставилися до перспективи систематичної співпраці благодійників, підприємців та влади, оскільки, на їхню думку, доцільніше створювати на місцевому або регіональному рівні єдиний координаційний центр на базі одного з департаментів місцевої адміністрації, який і даватиме раду благодійним коштам без залучення благодійних та інших некомерційних структур. При цьому представники місцевих органів влади і

самоврядування усвідомлюють, що пасивність, небажання та відсторонення пересічних громадян від участі у вирішенні соціальних проблем – це неконструктивна, безперспективна позиція, що послаблює місцеву громаду та суспільство в цілому.

Аналіз бесід у фокус-групах показує, що найближчими роками створювати і розвивати благодійні фонди для місцевих співтовариств буде дуже складно. Щоб подолати індиферентність, скепсис або навіть протидію населення, а також представників влади і підприємництва, місцеві фонди повинні поєднувати в своїй діяльності два підходи: проектний принцип в залученні та розподілі коштів, який припускає фінансування проектів, швидкий позитивний ефект від яких очевидний, і систематичну роботу щодо підтримки регіональних благодійних та інших некомерційних структур, зокрема новостворених, і стимулювання соціальної активності населення регіону.

Підтримка невеликих короткотермінових проектів дозволяє сформувати у партнерів благодійних фондів і у громадськості уявлення про ефективність роботи благодійних структур і про критерії оцінки ефективності проектів. Крім того, така політика дає засобам масової інформації стимули і приводи для висвітлення спільної діяльності органів державного управління та місцевого самоврядування з благодійниками та підприємництвом, інформування населення про реалізовані соціальні проекти. Бажано, щоб така діяльність не обмежувалася підтримкою одного або декількох тематичних напрямів. Принципом відбору напрямків повинна бути очікувана ефективність, тож слід підтримувати ті проекти, які можуть дати відчутні результати.

Література.

1. Павлов Р. И. Институты социальной ответственности бизнеса и проблемы корпоративного управления в России: Научно-методическая разработка / Р. Н. Павлов. – М.: ИГЖ госслужбы, 2003. – 64 с.
2. Практика благодійної діяльності бізнес-компаній в Україні: сучасний досвід (звіт за результатами дослідження) / А. Гулевська-Черниш, Д. Непочатова, Л. Паливода, С. Шендеровський; за заг. ред. А. Гулевської-Черниш. – К.: Салютіс, 2010. – 60 с.
3. Усаченко Л. М. Теоретико-методологічні засади розвитку взаємовідносин органів державної влади з неурядовими організаціями // Автореф. дис. д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01 – ХРІДУ НАДУ при Президентові України – 2009. – 40 с.

УДК 37.014.5

Олександра Коцовська

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ВАРТОСТІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Висвітлено підходи до визначення поняття «освітні послуги», запропоновано авторське визначення «освітні послуги», проаналізовано чинні законодавчі

© Коцовская А.С., 2012.

та нормативно-правові акти стосовно визначення обсягу видатків на освіту, підготовлено пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства з зазначених питань: запровадити державні нормативи вартості навчання на особу та затвердити методику їх визначення.

Ключові слова: освітні послуги, видатки, вартість навчання, нормативи.

Постановка проблеми

З переходом України від планової економіки до ринкових умов набувають актуальності дослідження основних економічних категорій – благо, товар, послуга, вартість, ціна тощо стосовно освіти та економічної діяльності навчальних закладів. Важливе місце серед питань правового регулювання бюджетних видатків на освіту посідає неузгодженість законодавчих та нормативно-правових актів щодо методичних підходів до визначення обсягу цих видатків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням фінансування освіти присвячено праці багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених й фахівців. Зокрема, дослідження в цій царині здійснювали Т. Г. Боголіб, В. С. Буковинський, Ю. Вітренко, В. М. Гельман, Л. І. Даниленко, І. С. Каленюк, Н. Л. Шумар, І. С. Каленюк, П. М. Куліков, О. В. Куклін. Однак значна увага науковців приділялася проблематиці фінансового забезпечення та економічної діяльності вищих навчальних закладів. З огляду на це, потребують ґрунтовного вивчення питання фінансування загальноосвітніх навчальних закладів.

Мета

Метою статті є висвітлення підходів до визначення поняття «освітні послуги», дослідження чинних законодавчих і нормативно-правових актів з питань визначення обсягу видатків на освіту та розробка пропозицій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу

Національна доктрина розвитку освіти одним із пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти визначає створення ринку освітніх послуг та його науково-методичного забезпечення. Серед завдань, що підлягають виконанню з метою створення передумов для розвитку всіх напрямів освітньої галузі, передбачено фінансування державою здобуття дошкільної, повної загальної середньої та професійно-технічної освіти в державних і комунальних навчальних закладах у обсязі, визначеному державними стандартами. Разом з тим, обсяги фінансування освіти мають задовольняти потреби особистості й суспільства в якійсій освіті [2].

Конституцією України встановлено, що повна загальна середня освіта є обов'язковою та держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах [1, ст. 53]. Згідно з Законом України «Про освіту», громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах, водночас держава гарантує молоді право на отримання загальної середньої освіти та оплачує її здобуття [6, ст. 3, 35].

За умов соціалістичної планової економіки освіта належала до галузей невиробничої сфери. З появою наприкінці ХХ століття нового типу економічного середовища – економіки, що базується на знаннях, – значення освіти та її місце в соціально-економічному розвитку суспільства значно змінилися. Саме освіта й наука стала домінуючою умовою економічного зростання держави. Незважаючи на те, що в освіті не виробляються матеріальні блага, а надаються освітні послуги, в економічній літературі визнана її продуктивна природа. Як

значаче В. С. Буковинський, освіта є рівноправною поряд з матеріальним виробництвом галуззю економіки, а заклади освіти можуть стати рівноправними учасниками ринкових відносин [11, с. 74–75].

У ринковій економіці основним видом діяльності навчальних закладів є надання освітніх послуг, замовниками та споживачами яких виступає держава, учні та їх батьки, студенти, слухачі, аспіранти, що й, відповідно, формують попит. Науковці відзначають, що за ринкових відносин у галузі освіти діють закони вартості та правила маркетингу. При цьому, основним товаром загальноосвітніх шкіл стають освітні послуги, а всі види послуг у сфері освіти, що надає навчальний заклад, становлять «освітній продукт» [14, с. 277, 315].

Разом з тим, будь-яка послуга, що виступає як товар, повинна відповідати чітко визначеним суспільним або приватним вимогам і мати свою вартість, за якою й оплачується з суспільних коштів або безпосередньо споживачами.

На сьогодні чинне законодавство не містить чіткого визначення «освітні послуги». В той же час, цей термін широко застосовується в законодавчих і нормативно-правових актах. Так, статтю 15 Закону України «Про освіту» передбачено, що Міністерство освіти України, місцеві органи управління освітою в межах своїх повноважень визначають відповідність освітніх послуг, які надаються дошкільними, середніми, позашкільними та професійно-технічними навчальними закладами, державним стандартам відповідного освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня [6].

Серед науковців єдиної думки щодо визначення поняття «освітні послуги» не має. Так, учений В. П. Щетинін трактує освітні послуги як систему знань, інформації, умінь і навичок, що використовуються з метою задоволення різноманітних потреб людини, суспільства та держави [17, с. 68]. За іншим підходом, освітні послуги в процесі виконання трансформуються в робочу силу, тому саме освітні послуги як сукупність праці викладачів, а не знання, уміння й навички можуть розглядатися як товарна продукція навчального закладу [16, с. 70].

Досліджуючи поняття «освітні послуги», В. С. Багдік'ян робить висновок, що «освітні послуги – це цілеспрямований систематичний процес передачі та отримання системи знань, інформації, навичок і умінь та результат інтелектуального, культурного, духовного, соціально-економічного розвитку суспільства та держави» [10, с. 206].

Г. О. Пономаренко пропонує визначити освітні послуги, що надаються державними вищими навчальними закладами, як «освітню діяльність, що фінансується з державного бюджету та за рахунок додаткових джерел фінансування, пов'язану із забезпеченням реалізації конституційних прав людини і громадянина на отримання вищої освіти на платній чи безоплатній основі і яка здатна задовольнити потреби особи, суспільства та держави» [15, с. 13].

Розглядаючи економічну характеристику освітніх послуг, Ю. Вітренко зазначає, що «освітня діяльність» і «освітні послуги» не є тотожними поняттями, оскільки освітня діяльність у багатьох випадках не отримує вартісної оцінки, тому не може бути визнана освітньою послугою. Науковець пропонує наступне визначення: «освітні послуги – освітня діяльність відповідно до вимог Класифікатора видів економічної діяльності, що має вартісну оцінку» [12].

Погоджуючись у цілому з таким трактуванням, на нашу думку, доцільно взяти за основу Порядок ліцензування діяльності з надання освітніх послуг, затверджене

ний Кабінетом Міністрів України, та Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів, згідно з якими визначено значно ширший перелік освітніх послуг, ніж за Класифікатором видів економічної діяльності. Зокрема, у сфері загальної середньої освіти – забезпечення здобуття початкової загальної освіти; базової загальної середньої освіти; повної загальної середньої освіти [8].

Отже, термін «освітні послуги» потребує законодавчого визначення. Це дозволить встановити обґрунтовану вартість кожної освітньої послуги, а також виокремити освітні послуги з надання обов'язкового рівня освіти за рахунок бюджетних коштів та платні освітні послуги – понадобов'язковий рівень, що оплачуються громадянами чи з інших джерел.

Узагальнюючи, пропонуємо наступне визначення: освітні послуги – це діяльність щодо передачі-отримання знань, інформації, навичок і вмінь згідно з державними стандартами освіти, що оплачується за рахунок бюджетних коштів або інших джерел, з метою задоволення потреб особистості та суспільства в якісній освіті.

Разом з тим, актуальним є питання упорядкування чинних законодавчих і правових норм стосовно визначення обсягу видатків на освіту, що спільно з фінансовими методами та фінансовими важелями є структурними елементами фінансового механізму освітньої галузі. Так, правове забезпечення функціонування фінансового механізму охоплює законодавчі акти, постанови, накази, інші правові документи органів управління освітою, а нормативне забезпечення – інструкції, нормативи, норми, тарифні ставки, методичні вказівки, роз'яснення тощо.

На недоліки сучасної нормативної бази фінансового планування в освіті вказує В. С. Буковинський, який вважає, що такий стан зумовлений рядом причин, серед яких – важливе місце посідає наукова неопрацьованість проблеми, зокрема недостатньо досліджені теоретичні та методологічні питання нормування бюджетних витрат на освіту [11, с. 80].

Досліджуючи правове регулювання видатків на освіту та науку, А. О. Монаєнко зазначає, що на даний час практично немає наукових праць, де розглядаються у єдності теоретичні і практичні проблеми правового регулювання видатків на освіту та науку. Тому проблема розробки та впорядкування сучасної системи правових норм, що регулюють відносини у цій сфері, є однією з пріоритетних для освітньої та наукової галузей [13, с. 3–4].

Так, згідно з Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», з метою визначення механізму реалізації соціальних прав і державних соціальних гарантій громадян, закріплених Конституцією України, та обґрунтування розмірів видатків бюджетів усіх рівнів на утримання соціальної сфери встановлено державні соціальні стандарти й нормативи. Зокрема, для реалізації гарантованого державою права громадян на освіту передбачено державні соціальні нормативи у сфері забезпечення навчальними закладами, що спрямовані на якісне надання освітніх послуг:

- перелік та обсяг послуг, що надаються державними і комунальними закладами дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти;
- нормативи граничного наповнювання класів, груп та співвідношення вихованців, учнів, студентів і педагогічних працівників у навчальних закладах;
- норми матеріального забезпечення навчальних закладів та додаткових видів соціального і матеріального забезпечення учнів.

Окрім того, законом передбачено державні гарантії щодо надання гарантованих обсягів обслуговування в сфері освіти. Державні соціальні гарантії, державні соціальні стандарти та нормативи є основою для розрахунку видатків на соціальні цілі, формування бюджетів усіх рівнів та міжбюджетних відносин. Відповідно до статті 21 зазначеного закону, для забезпечення надання державних соціальних гарантій у сфері освіти обраховуються нормативи фінансування поточних витрат на утримання мережі закладів освіти та нормативи державних капітальних вкладень на будівництво закладів освіти, що встановлюються під час прийняття Закону України про Державний бюджет України на поточний рік [4].

Водночас, згідно з Положенням про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженим Кабінетом Міністрів України, одним із джерел фінансування державних і комунальних навчальних закладів є кошти відповідного бюджету у розмірі, передбаченому нормативами фінансування загальної середньої освіти для забезпечення навчального процесу в обсязі, визначеному Державним стандартом загальної середньої освіти [7].

Державний стандарт загальної середньої освіти містить норми і положення щодо державних вимог до освіченості учнів шкіл на рівні початкової, базової і повної загальної середньої освіти та гарантії держави у її досягненні. До складу Державного стандарту загальної середньої освіти входять Базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів, загальна характеристика інваріантної та варіативної складових змісту загальної середньої освіти та державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів [5].

Разом з тим, статтею 43 Закону України «Про загальну середню освіту» визначено, що утримання та розвиток матеріально-технічної бази загальноосвітніх навчальних закладів фінансується за рахунок коштів засновників або власників цих закладів [5].

Однак, згідно з Формулою розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів між державним бюджетом та місцевими бюджетами (далі – Формула), розрахунковий показник обсягу видатків на освіту визначається залежно від загального обсягу ресурсів місцевих бюджетів на освіту, фінансових нормативів бюджетної забезпеченості однієї дитини дошкільного віку, одного учня загальноосвітнього, позашкільного, професійно-технічного навчального закладу, приведених контингентів дітей дошкільного віку, учнів усіх типів загальноосвітніх навчальних закладів, учнів позашкільних і професійно-технічних навчальних закладів [9].

Відповідно до Бюджетного кодексу України, фінансовий норматив бюджетної забезпеченості визначається шляхом ділення загального обсягу фінансових ресурсів, що спрямовуються на реалізацію бюджетних програм, на кількість мешканців чи споживачів соціальних послуг. Водночас, для місцевих бюджетів фінансові нормативи бюджетної забезпеченості коригуються затвердженими Кабінетом Міністрів України коефіцієнтами, що враховують відмінності у вартості надання гарантованих послуг залежно від кількості населення та споживачів послуг, соціально-економічних, демографічних, кліматичних, екологічних та інших особливостей адміністративно-територіальних одиниць [3].

Таким чином, наявна неузгодженість між положеннями Бюджетного кодексу України та вищезазначених законодавчих і нормативно-правових актів щодо підходів до визначення обсягу бюджетних коштів на освіту, зокрема на фінансування загальноосвітніх навчальних закладів.

Дослідження Формули в частині розрахунку обсягу видатків на освіту для міст обласного значення та районів області на 2010–2012 роки засвідчило, що числові значення нормативів Hd, Ho, Hrdonv, Hrdov, Hv змінюються щорічно, однак стала тенденція відсутня. Так,

встановлені нормативи Hd, Ho, Hrdonv на 2011 рік нижчі, ніж на 2010 рік, а на 2012 рік – вищі, ніж на 2011 рік. Водночас, Hrdov – на 2011 рік вищий, ніж на 2010 рік, а на 2012 рік – нижчий, ніж на 2011 рік (Таблиця 1).

Таблиця 1

Порівняння нормативів бюджетної забезпеченості на 2010-2012 роки, тис.грн.

Норматив бюджетної забезпеченості	2010 рік	2011 рік	2012 рік
H_d – на одну дитину дошкільного віку	6,704295	6,371536	8,348520
H_o – одного учня	6,259347	6,043704	7,5001
H_{rdonv} – однієї дитини у віці 0–6 років видатками на розвиток дошкільної освіти у містах районного значення, які входять до складу районів, селлах, селищах та селищах міського типу, в яких діти не відвідують дошкільні навчальні заклади	1,346083	0,372263	0,379755
H_{rdov} – однієї дитини у віці 0–6 років видатками на розвиток дошкільної освіти у містах районного значення, які входять до складу районів, селлах, селищах та селищах міського типу, в яких діти відвідують дошкільні навчальні заклади;	0,093874	0,116833	0,109864
H_v – одного учня (вихованця, слухача) позашкільного навчального закладу;	відсутній	0,711	0,9904

Оскільки при плануванні видатків на новий бюджетний рік враховується очікуваний ріст заробітної плати, тарифів на енергоносії та оплати за товари і послуги згідно з індексом споживчих цін, можна зробити висновок, що в Україні відсутня система розроблення і затвердження застосованих у Формулі нормативів, методика їх розрахунку не затверджена і не оприлюднена, на відміну від зарубіжних країн (Литва, Польща, Росія).

Основну частку в структурі бюджетних видатків на загальну середню освіту Львівської області займають видатки на заробітну плату з нарахуваннями (близько 80 %). Ці видатки безпосередньо пов'язані з виконанням навчального плану в обсязі згідно з Державним стандартом загальної середньої освіти. Тому, на нашу думку, при визначенні міжбюджетних трансфертів розрахунок обсягу коштів на загальну середню освіту доцільно здійснювати на підставі затверджених державних нормативів вартості навчання одного учня, розрахованих відповідно до встановленої базовим навчальним планом сумарної кількості годин із урахуванням поділу класу на групи для вивчення окремих предметів.

Враховуючи, що навчальні плани містять різну кількість годин для загальноосвітніх навчальних закладів різних ступенів, варто запровадити диференційовані нормативи вартості навчання одного учня для:

- ЗНЗ I ступеня – відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти;
- ЗНЗ II та ЗНЗ III ступенів – відповідно до Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти.

Разом з тим, узагальнюючи досвід зарубіжних країн, необхідно затвердити методику розрахунку нормативу вартості навчання учня з урахуванням місцезнаходження школи (міська, сільська), наповнюваності класів малокомплектних шкіл залежно від густоти населення відповідної територіально-адміністративної одиниці, співвідношення кількості учнів і педагогічних працівників,

інших критеріїв. Водночас, слід визначити складові витрат, що здійснюються за рахунок державного нормативу вартості навчання.

Підсумовуючи зазначене, для визначення вартості освітніх послуг, на нашу думку, доцільно: законодавчо визначити термін «освітні послуги»; внести зміни до Бюджетного кодексу України та вказаних законодавчих і нормативно-правових актів з метою встановлення єдиних підходів до визначення обсягу бюджетних видатків на освіту – на основі державних нормативів вартості навчання на особу замість нормативу бюджетної забезпеченості; затвердити і оприлюднити методику розрахунку цих нормативів. В подальшому плануємо дослідити підходи до розподілу коштів місцевих бюджетів на освіту між навчальними закладами та підготувати рекомендації щодо їх удосконалення.

Література.

1. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К. : Просвіта, 2006. – 123 с.
2. Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента України від 17.04.2002 №347/2002 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
3. Бюджетний Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до докум.: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
4. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні гарантії» від 05.10.2000 № 2017-III // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.
5. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 №651-XIV – із змінами і доповненнями // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.
6. Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 № 1060-XII – із змінами і доповненнями // [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1062-12>.

7. Положення про загальноосвітній навчальний заклад, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 № 778 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-%D0%BF>.

8. Порядок ліцензування діяльності з надання освітніх послуг, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 08.08.2007 №1019 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1019-2007-%D0%BF>.

9. Постанова Кабінету Міністрів України від 08.12.2010 № 1149 «Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів» – із змінами та доповненнями // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1149-2010-%D0%BF>.

10. Багдік'ян С. В. Освітні послуги: дослідження поняття, класифікація, базові характеристики // Економіка. Менеджмент. Підприємництво: зб. наук. пр. Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. – 2010. – № 22 (1). – С. 199–209.

11. Буковинський В. С. Шляхи удосконалення планування витрат на освіту // Фінанси України. – 2004. – № 9. – С. 74–83.

12. Вітренко Ю. Реформа системи освіти: основні економічні застереження // Теорія і методика професійної освіти: Додаток № 1. – 2012. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.tmp.e.gb7.ru/docs/dod/12vitrenko.pdf.

13. Монаєнко А. О. Правове регулювання видатків на освіту та науку : авторефер. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А. О. Монаєнко . – К., – 2010. – 35 с.

14. Освітній менеджмент : навч. посібник / [за ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки]. – К.: Шкільний світ, 2003. – 400 с.

15. Пономаренко Г. О. Поняття та особливості освітніх послуг, які надаються державними вищими навчальними закладами // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – Вип.46. – С. 6–14.

16. Попов Е. Н. Услуги образования и рынок / Е. Н. Попов // Российский экономический журнал. – 1992. – № 6. – С. 65–71.

17. Щетинин В. П. Своеобразие российского рынка образовательных услуг / В. П. Щетинин // Мировая экономика и международные отношения. – 1997. – № 11. – С. 66–73.